

Generalization and conceptual delimitation, through which social reality is interpreted, belong to the key methodological requirements of social and philosophical investigation due to a complication of the structural format of social life and the dynamic changes that society is undergoing during a process of its permanent evolution. This fact provides the specified need with eternal status, which, however, requires detailed research attention to itself not in an uncertain eternity but now and always.

It is important to explain not only what is common in the ontology of different societies but also logic of forming the difference between them and find the criteria for delineating the differences of various systems of society. For example, the armed forces of the countries equivalent in terms of population and geographical conditions, which are even similar to each other on the organizational structure can be also significantly different by the criterion of efficiency. Within the existing social theory there is no substantiated ways for explanation of this phenomenon.

Keywords: social development priorities, social systems, mass culture, genesis, social transformation, the concepts.

Надійшла до редакції 20.02.2015 р.

УДК 130.2+304:321

**© Микола Єгунов
(Київ)**

ПРИГОДИ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

У статті зауважується, що інтелектуальна активність щодо предметної сфери ідентичності є вочевидь недостатньою, неадекватною рівню проблемних викликів, а небезпека замовчувань наявних проблем і загроз обумовлена прискореною динамікою суспільного розвитку, притаманною глобалізму, інформаційному суспільству, суспільству споживання та епосі постмодерну. Констатується, що з додатковими ускладненнями аспекту ідентичності доводиться мати справу в межах соціальної філософії, яка за інерцією ігнорує або навіть заперечує факт існування індивідуальної, особистісної ідентичності на користь ідентичності надіндивідуальної, масової, суспільної, цивілізаційної.

Автор виокремлює основні чинники генерування ідентичності. Етимологічно ідентичність – це тотожність. А от далі починаються мінні поля непростих запитань: тотожність кого (чого) – себе, своїх сутнісних ознак чи когось (чогось) ззовні?

Ключові слова: ідентичність, тотожність, Ми-ідентичність, постмодерн, особистість, соціалізація, суспільна дійсність.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблематиці ідентичності як антропологічного феномену притаманна трансчасова актуальність, зумовлена тим, що якість і рівень ідентичності істотно детермінують ефективність індивідуального і суспільного буття, дієздатність як окремого індивіда, так і соціуму в цілому. Ідентичність – це тотожність, відповідність, співпадіння. Різні аспекти ідентичності тісно пов'язані із сутнісними ознаками суб'єкта й особистості. Вони так чи інакше співвідносяться з питаннями сутності людини, її природи і свободи, основ і меж людського буття, смислу і мети існування індивіда.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Методологічну основу феномену ідентичності складають концепція Е.Еріксона, Дж.Марсія, погляди З.Баумана, П.Бергера, А.Ватермана, О.Ічанської, М.Костенко, Ю.Лановенко, Т.Лукмана, К.Разлогова, П.Рікера, І.Середницької, Л.Шнейдер та інших вчених.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити кризу ідентичності в контексті теорій, пов'язаних з вивченням цього феномена, показати власне бачення сенсу кризи ідентичності, притаманної глобалізму, інформаційному суспільству, суспільству споживання та епосі постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Е.Еріксон підкреслював, що неможливо відокремити кризу ідентичності окремого індивіда від сучасних йому соціально-історичних криз, оскільки вони тісно взаємопов'язані і є смисловим та казуальним ключем одна до одної. Утворюється замкнене коло: з одного боку, суспільні інститути й ідеали залежать від підтримки індивідів, а з іншого – криза ідентичності цих індивідів детермінує виникнення кризи ідентичності соціальних інститутів.

Високий рівень дифузії ідентичності пов'язаний з неспроможністю приймати рішення, заплутаністю проблем, втратою індивідуальності, трудністю встановлення бажаних відносин, тенденцію до ізоляції, а також низькою спроможністю до зосередження. Оскільки ідентичність не без підстав вважається одним з основних елементів розвитку Его та його сили, незадовільне розв'язання кризи ідентичності робить індивіда все менш спроможним справлятися з нагальними завданнями пристосування.

Відношення між соціальною та особистісною ідентичністю як двома полюсами одного континууму можна охарактеризувати як безперервну боротьбу, на перебіг і результати якої впливає велика кількість факторів. Коли в процесі взаємодії на першому плані опиняється соціальна ідентичність, особистісна ідентичність не зникає з «Я-концепції» індивіда, а просто перестає бути актуальною на даному етапі; якщо ж найбільш адекватною стає особистісна ідентичність, то індивід діє, орієнтуючись передовсім на цей аспект своєї «Я-концепції». Більша вираженість на рівні самосвідомості соціальної ідентичності тягне за собою перехід від міжособистісної до міжгрупової поведінки, основною рисою якої є те, що контроль за поведінкою індивіда здійснює соціальний сегмент його самосвідомості. Як тільки на перший план у «Я-концепції» виходить соціальна ідентичність, особистість починає сприймати навколишню соціальну дійсність з позицій приналежності до соціальної групи, інтерпретувати себе та інших членів цієї групи як таких, що володіють спільними, типовими характеристиками, котрі, власне, й визначають, ідентифікують групу як гомогенну цілісність.

Хоча у «Соціальному конструюванні реальності» П.Бергер і Т.Лукман наполягали на необхідності «унікати оманливих ілюзій колективної ідентичності», однак суспільні дисципліни часто нехтують аспектом Я-ідентичності, відрекомендовуючи когерентним соціальному буттю лише Ми-ідентичність. У такій системі світоглядних координат Я-ідентичність постає міфом і утопією, а Ми-ідентичність – дійсністю, реальним фактом і дієвим чинником буття.

При цьому на узбіччі уваги раз-у-раз чомусь залишаються внутрішні протиріччя множинної ідентичності. Принагідно зауважимо, що понятійний конструкт множинної ідентичності (multipleidentity) сам по собі є невдалим, оскільки йому притаманна двозначна конотація, він викликає суперечливі й навіть амбівалентні смислові асоціації. Семантично коректніше було б відрекомендувати такий статус-кво багатогранною, поліаспектною ідентичністю.

Показово, що для К.Разлогова «шизофренія є найбільш послідовна і остаточна форма множинної ідентичності» [5, с.542]. Загалом метод шизоаналізу чи не найбільш адекватний для предметного оперування збоченим інструментом ідентичності, стереотипно канонізованим в епоху постмодерну. Зрештою, а як сприймати ситуацію, коли людина, відповідаючи на запитання, чи вірить вона в Бога, міркує так: як науковець я вірю в емпіричні факти, а їх недостатньо для констатації наявності Бога; як агностик я припускаю можливість існування Бога; як людина, що усвідомлює свою смертність і переймається аспектом сенсу життя, я впевнений в існуванні Бога.

Виникає запитання: «Що обмежує процес ідентифікації як своєрідне самозванство? Адже, в принципі, цілком може бути, що людині заманеться себе ідентифікувати як завгодно: вона може називати себе Наполеоном, Мухаммедом. Але тоді ми потрапляємо в стандартну ситуацію психопатології, палати номер шість, божевільні. Виникає питання, а чи є якісь обмеження, котрі цьому протистоять? Цьому протистоїть процес під назвою

аутентизація, тобто справжність, оскільки будь-яка традиція створює спеціальні захисні механізми проти суто довільних ідентифікацій, позначень й іменувань себе» [2].

Підручники з психіатрії оперують прикладом Біллі Міллігана, в тілі якого знайшлося місце для 24 особистостей. Як правило, роздвоєння особистості передбачає, що всередині одного тіла знаходяться дві особистості, які час-від-часу конфліктують між собою. Натомість усередині Біллі зібралось 24 особистості, зміну яких оточуючі могли розрізнати за голосом та мімікою. Калейдоскоп особистостей був фантастичним: Артур – інтелегентний англієць, Рейджен – комуніст з Югославії, два підлітки, трирічна дівчинка, 19-річна дівчина, Аллен – художник, музикант і шахрай та інші. В 23 роки Біллі був затриманий за підозрою в кількох зґвалтуваннях. Його провина не підлягала сумніву, але за результатами ретельного дослідження з'ясувалося, що зґвалтування відбувалися з вини лише однієї з 24 особистостей – 19-річної лесбіянки Адалани. Жодна з інших особистостей навіть не здогадувалася про скоєне.

Особистості Біллі володіли різними здібностями й характерами. Двоє з них говорили з акцентами, один знав мову, яку Біллі ніколи не вивчав, інший вмів вибиратися з наручників, тому виконував роль лідера при потраплянні у в'язницю, третій малював чудові картини, а молода дівчина була лесбіянкою. Володіючи виразною «спеціалізацією», різні особистості починали управляти свідомістю саме в той момент, коли це було найбільш потрібно. Сам Біллі ніколи не відчував змішаних почуттів: за різні почуття відповідали різні особистості. Для того, щоб Біллі зміг постати перед судом і давати свідчення у справі про зґвалтування, психіатри намагалися «зібрати» всі особистості в одну. Спочатку вдалося скомпонувати найбільш близьких один одному за темпераментом особистостей, однак при поєднанні особистостей загальні здібності були гіршими, ніж кожного окремо, а спільна особистість мала проблеми із самовизначенням і постала «усередненим» варіантом, неспроможним навіть згадати власне ім'я [7]. Зауважена особливість має чимало спільних ознак з будь-якою надіндивідуальною Ми-ідентичністю.

Втім, багатоманітна й мінлива ідентичність також має своїх прихильників у дослідницькому середовищі. Зокрема, С.Марійко зазначає: «Протеїстична ідентичність («protean self») означається як багатоманітна, змінна, багатогранна, тобто відповідає нашому баченню характеристик віртуальної людини сучасності, прихованої за множиною масок та образів. Поява «людини-Протея» не засвідчує втрату ідентичності, навпаки «людина-Протей» перманентно балансує між прагненням до цілісності та постійними метаморфозами за допомогою іронії, що надає змогу сумніватись у будь-якому Я та дозволяє пов'язувати різноманітні його образи один з одним. Поява протеїстичної особистості тісно пов'язана з деміургічною функцією віртуальної реальності, коли людина набуває можливості розширення за власним бажанням меж свого життєвого світу. Віртуальний план буття дозволяє їй стати творцем, ініціатором, маніпулятором життєвих ситуацій, перевести свій самообраз зі статусу потенційного у статус реальний. Виступаючи у ролі деміурга, створюючи ймовірнісні життєві простори, людина змінює численні образи, приміряє на себе маски та ролі та залежно від ситуації грає роль, найбільш доцільну за даних умов» [4].

Далі автор хоч і визнає апріорні вади множинної і кризової ідентичності, але не вважає такий стан речей фатальним і навіть проблемним: «Віртуальна людина втрачає такі атрибути особистості як стабільна самоідентифікація та соціальний статус, а натомість формує розмити, мінливу (ситуативну), конфігуративну ідентичність. Анонсована криза ідентичності насправді є абсолютно нормальним явищем у сучасному віртуалізованому світі, оскільки динамічні соціальні процеси змушують індивіда постійно коригувати самообраз – змінювати соціальне положення, статус, громадянське самовизначення свого Я. Ігровий, перформативний, нестійкий характер ідентифікацій допомагає людині залишитись відкритою, відповідати ситуації у мінливому світі. В умовах гнучкого, мінливого віртуалізованого інформаційного суспільства людина повинна постійно оновлюватись, її ідентичність не задана назавжди, а являє собою проект, динамічний процес ідентифікації» [4]. І далі: «Регулярна зміна самообразу є не аномалією, а потребою,

вдалою реакцією на метаморфози сьогодення» [4]. У цьому контексті згадується дотепна максима: за аномального статус-кво відсутність норми набуває ознак канону.

Істотне теоретико-праксеологічне значення має корелятивна взаємозалежність ідентичності та світоглядної розкріпаченості, свободи. З цього приводу варто взяти до уваги книгу академіка Павлова «Рефлекс свободи», яка вийшла друком у 1917 році. За результатами численних емпіричних даних автор виявив існування рефлексів свободи та рабства. Це стало істотним спонукальним поштовхом до розвитку генетики, яка впродовж кількох наступних десятиліть досконало вивчила вплив генів на формування підсвідомих прагнень людини, її світосприйняття, симпатії та антипатії, колективного несвідомого (архетипів) народів. Наука довела, що мотивацію поведінки людей та народів значною мірою визначає їх генетична спадковість. У наш час прикладна генетика досягла настільки вражаючих успіхів, що з точністю до 99% визначає на 10 років наперед схильність немовляти до працездатності, капризності, доброзичливості, творчості, егоїстичності, агресивності тощо.

З'ясувалося, що існують народи, які генетично (на рівні підсвідомості) прагнуть свободи й ненавидять рабство. Втім, більшість (близько 80%) народів світу прагнуть рабства, оскільки або не довіряють свободі, або не вміють нею ефективно користуватися. Ці народи живуть у рабстві не з причин якихось несприятливих чи фатальних зовнішніх обставин, а тому, що самі прагнуть бути рабами: попри численні недоліки, рабство для них більш звичне й комфортне, ніж свобода. Між іншим, академік Павлов у своїй книзі зауважив, що рефлексорне рабство достеменно притаманне московському народу – себто етнічні московіти мають генетичну схильність до рабства.

Однак, що є причиною концептуальних розбіжностей щодо ідентичності? «Згідно з витонченим роз'ясненням Поля Рікера, в семантичній двозначності поняття «ідентичність» винна щонайменше латина, котра відсилає водночас до двох коренів – *ipso* та *idem*. Обидва фіксують стан тотожності, проте перший вказує на безперервність і сталість у часі (тотожність самому собі), другий – на незмінність (тотожність як аналогічність)» [3, с.71]. По суті, «мислення має справу з поняттям ідентичності, в якому змішуються два значення: ідентичність із самим собою (самість) та ідентичність як аналогічність» [6, с.20].

Різними концептуальними підходами природа і механізм дії ідентичності інтерпретується по-різному. «В цілому ж очевидна амбівалентність питання, оскільки історично й стратегічно змагаються дві ідеальні моделі ідентичностей. Одна формується імперативами есенціалізму, інша ближча до конструктивізму в його різних, особливо у посткласичній, версіях. Перша модель передбачає, що в кожній ідентичності є певний інтимний, сутнісний, автентичний зміст, який визначається культурним походженням або загальним культурним досвідом. Ідентичність конститується як екстракт усього того, що «органічно притаманне» її носію. Саме натуралізованість гарантує ідентичності інтегральність і цілісність, забезпечує перманентне відтворення. Друга модель, навпаки, жодним чином не розглядає ідентичність як стабільну серцевину самості й артикулює неможливість такої інтегральної, гармонійної, даної на всі часи ідентичності. Ідентичності конструюються в результаті взаємодії різних, інколи несумісних дискурсів, практик і позицій в межах дискурсивних формацій, які лише в загальному визначають, «що може й повинно бути сказано» (Фуко). Такі конструкти неминуче мультипліцитні, фрагментарні, постійно перебувають у процесі змін і трансформацій. Тому ідентичність – тимчасовий, відносний, незавершений конструкт, що володіє онтологічним статусом проекту або постулату» [3, с.73-74].

Що стосується ідентифікації як «зарахування себе до якоїсь вже встановленої спільноти (групи, класу, соціальному суб'єкта) або ідеала (норми, зразка) на основі поширення на себе характеристик і солідарності, передбаченої таким зв'язком, то тут ідентичність виявляє себе скоріше через «*idem*», «у вищій мірі подібне» із собою, через концептуалізацію і відчуття «ми» на противагу «всім іншим», легітимізуючи приналежність до категорії» [3, с.83].

Як зауважує М.Костенко, «з одного боку, посилюється уявлення про самодостатність ідентичності або у вигляді картезіанського *cogito* або ж «Я є Я» Фіхте і подальшої німецької традиції, яка зміцнила ідеал фіксованої, рефлектуючої на свій рахунок

інтегральної індивідуальності. Разом з тим автономність індивіда оберталася рівнозначністю громадянину, чия легітимізована ідентичність генерувалася довкола приналежності до спільності, скасовуючи будь-які не пов'язані з нею відмінності» [3, с.75].

Згідно з влучним зауваженням З. Баумана, «проблема ідентичності в культурі модерну полягала в тому, як її конструювати, зберігаючи непохитною та стабільною; «проблема ідентичності» в постмодерні зводиться до того, як уникнути фіксованості й залишити вибір відкритим. Якщо гаслом модерності було «створення», головним медіумом, який сам по собі був «повідомленням» модерну, – фотографія, а основними будівельними матеріалами, котрі забезпечували міцність – сталь і бетон, то у постмодерну інші символи – «переробка», багаторазово використовувана відеострічка, біоруйнівний пластик» [1, с.151]. Відтак, маємо справу з кризою есенціалізму: «сутності» дискредитуються, девальвуються, компрометуються «явищами», внаслідок чого втрачають свій статус критеріальної точки відліку, відкриваючи шлях для релятивізму.

Негативний внесок у кризовий стан Я-ідентичності робить підвищення рівня загального стресового стану сучасного суспільства. У журналі «Science» дослідник Інституту проблем життя і здоров'я Нуно Соуза виклав суть експериментів над щурами, яких тримали у стані хронічного стресу. Щоб довести щурів до стану, за якого їхня стресова реакція відрізняється яскраво вираженою активністю, дослідники впродовж місяця піддавали тварин помірним ударам електричним струмом, поміщали їх у клітку з домінуючими щурами і впродовж тривалого часу тримали у воді. Потім вчені порівняли «стресових» тварин зі звичайними. Перші справно натискали на важелі для отримання драже та порцій солодкої води, однак, на відміну від других, не розуміли, коли їм варто зупинитися.

Гризуни почали втрачати природну хитрість, вдаючись до цілком передбачуваних механічних дій і завчених реакцій. Істотні зміни в поведінці щурів були виявлені і на рівні їхніх центральних нервових систем. Ділянки головного мозку, котрі відповідають за процес прийняття і виконання рішень, відчутно слабшали, натомість сегменти, котрі відповідають за формування звичок, відчутно активізувалися. Гризуни починали механічно повторювати одні й ті ж самі дії. Вони бігали по замкненому колу замість того, щоб шукати вихід назовні. Як зазначив Н.Соуза, моделі поведінки під впливом стресу входять у звичку значно швидше, ніж за нормальних умов. Ще гіршим є те, що після стресу чимало тварин виявляються неспроможними повернутися до попереднього стану. Не виявиться неприйнятною поступкою біхевіоризму твердження, що зазначена особливість і закономірність значною мірою поширюється і на людей – взятих як поодиночки, так і на рівні глобального суспільства.

Висновки. Часто натрапляєш на тезу, відповідно до якої ідеал всебічно розвиненої особистості в усі часи й народи був лише міфом, який принципово не узгоджувався з реаліями суспільного буття у вигляді соціалізації, інтерналізації і т. ін. З цього приводу варто зауважити наступне: безперечно, кожному ідеалу апріорі притаманні ознаки утопізму, а античний ідеал всебічно розвиненої особистості і його версія епохи Відродження у форматі Вітрувійської Людини не є винятком із загального правила. Втім, попри іманентний утопізм з генеалогічно притаманними йому окремими недоліками, ці ідеали виконували вкрай важливу і достеменно позитивну функцію: вони слугували цілепокладаючим взірцем і критеріальним орієнтиром, ціннісним мірилом і виховним інструментом універсалістського гатунку.

Натомість концептуальний різновид ідентичності, стереотипізований, узвичаєний і ледве не канонізований нині, хоч і позбувся недоліків утопізму, але натомість виявився інфікованим фатальними вадами класичної антиутопії як трагікомічної версії античного ідеалу всебічно розвиненої особистості, а батоманітність буттєвого потенціалу людини як суб'єкта життєдіяльного процесу звелась до безнадійно редукованого і дегенерованого об'єкта у вигляді безликого об'єкта зовнішніх впливів, тенденцій і маніпуляцій, який викликає щодо себе симбіоз двох почуттів водночас – співчуття і зневаги.

Література

1. Бауман З. От паломника к туристу / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – №4. – С. 133 – 154.
2. Громько Ю. Тайное оружие России: что такое войны за идентичность. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://hvylya.org/interview/society2/taynoe-oruzhie-rossii-chto-takoe-voynyi-za-identichnost.html>.
3. Костенко Н. Культурные идентичности: превращения и признания / Н.Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №4. – С. 69 – 88.
4. Марійко С. Пошуки ідентичності homo virtualis в умовах сучасного суспільства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kulturolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/550-mariyko.html>.
5. Разлогов К. Полилог и множественность идентичностей / К.Разлогов // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: Материалы международной конференции. – М., 2008. – С. 538 – 547.
6. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью / П.Рикёр. – М.: Медиум, 1995. – 415 с.
7. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vk.com/wall-65863347?own=1#%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F>.

Mykola Yehupov

Adventures of identity in the postmodern era

The article is observed that intellectual activity in terms of identity subject-matter is clearly insufficient, and does not correspond to the level of problem calls and the danger of ignoring existing problems and threats are caused by the accelerated dynamics of social development, which is characteristic of globalization, the information society, public of consumption and post-modern era. We have to deal with additional complications of identity aspect within social philosophy, which by inertia ignores or even denies the existence of individual, personal identity perception in favor of super-individual, mass-, public, civilizationa.

In the area of identity there are problems in many respects. For example, the philosophical environment is not yet formed a consensus position on the ratio of identity and authenticity: is the equal sign appropriate here and, if appropriate, is it always?

The concept of identity is complex and multi-level. Substantial components of different nations are at different levels of their priority. In this regard we are facing many questions and problematic aspects. For example, why in some cases the individual thinks and acts as a unique and completely sovereign individual, while in others like a unified, standardized, attributive component of social mechanism? And the most critical aspect is - to what extent self-consciousness is determined by social identity, and to what extent by self-representations as a distinctive person, namely as an individual identity?

Among the factors generating identity worth noting are: evaluative, purposeful, making sense of life, cultural and civilizational, regional, linguistic, ethno-national, religious and even mythological because the myths have significant influence on the formation of identity - especially in the early stages of its world outlook and purposeful homogenization.

By the way, there are identities that are not fully constituted purely due to the biological status (identity of gender, age, race, etc). This kind of identity is like equivalence. Of course, each sovereign person is entitled not to be limited by making automatic verdicts of such identity and can make its revision. However, this procedure results in most cases coincide with the a priori assumption.

Keywords: identity, equivalence, we-identity, postmodern, personality, socialization, social reality.

Надійшла до редакції 20.02.2015 р.